

PATRIMONIU

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI MANUSCRIS SLAVON DIN COLECȚIA COMPLEXULUI NAȚIONAL MUZEAL „CURTEA DOMNEASCĂ” DIN TÂRGOVIȘTE

Dumitra Bulei

Recenta operațiune de reevaluare a fondului de carte veche deținut de Complexul Național Muzeal „Curtea domnească” din Târgoviște a facilitat descoperirea unui manuscris slavon, cuprins în inventarul colecției la nr. 249/1449 — document de o reală importanță pentru istoria culturii noastre vechi.

Manuscrisul semnalat nu figurează în cataloagele de manuscrise slave publicate până acum.¹

În actuala etapă de studiu, am avut în vedere identificarea și datarea manuscrisului prin cercetarea hârtiei și a filigranului conținut de acesta, prin câteva particularități de limbă și paleografie (forma și dimensiunile literei), prin ornamentica folosită în ilustrarea începuturilor de capitol și a legăturii, prin intervențiile ulterioare asupra textului și legăturii.

Lucrarea la care ne referim este un Tetraevanghel și cuprinde următoarele părți: cele patru evanghelii (f. 1—258), Sinaxtarul celor 12 luni (f. 259—270 verso), Supunere pentru fiecare zi (f. 271—278).

1 P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slave din B.A.R.P.R.* vol. I, Buc., 1959; V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, București, 1980; Elena Lința și colectiv, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985.

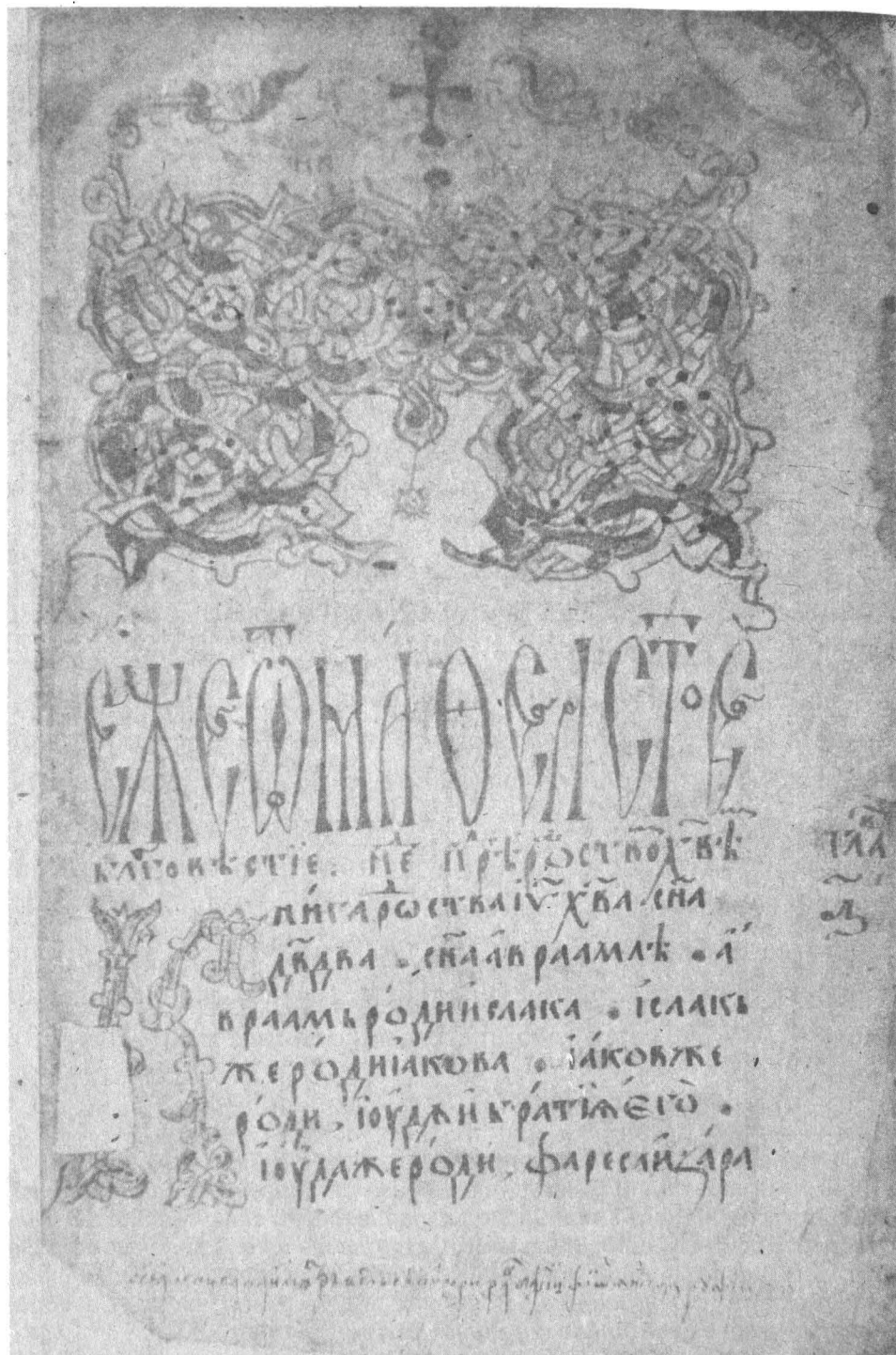

Fig. 1

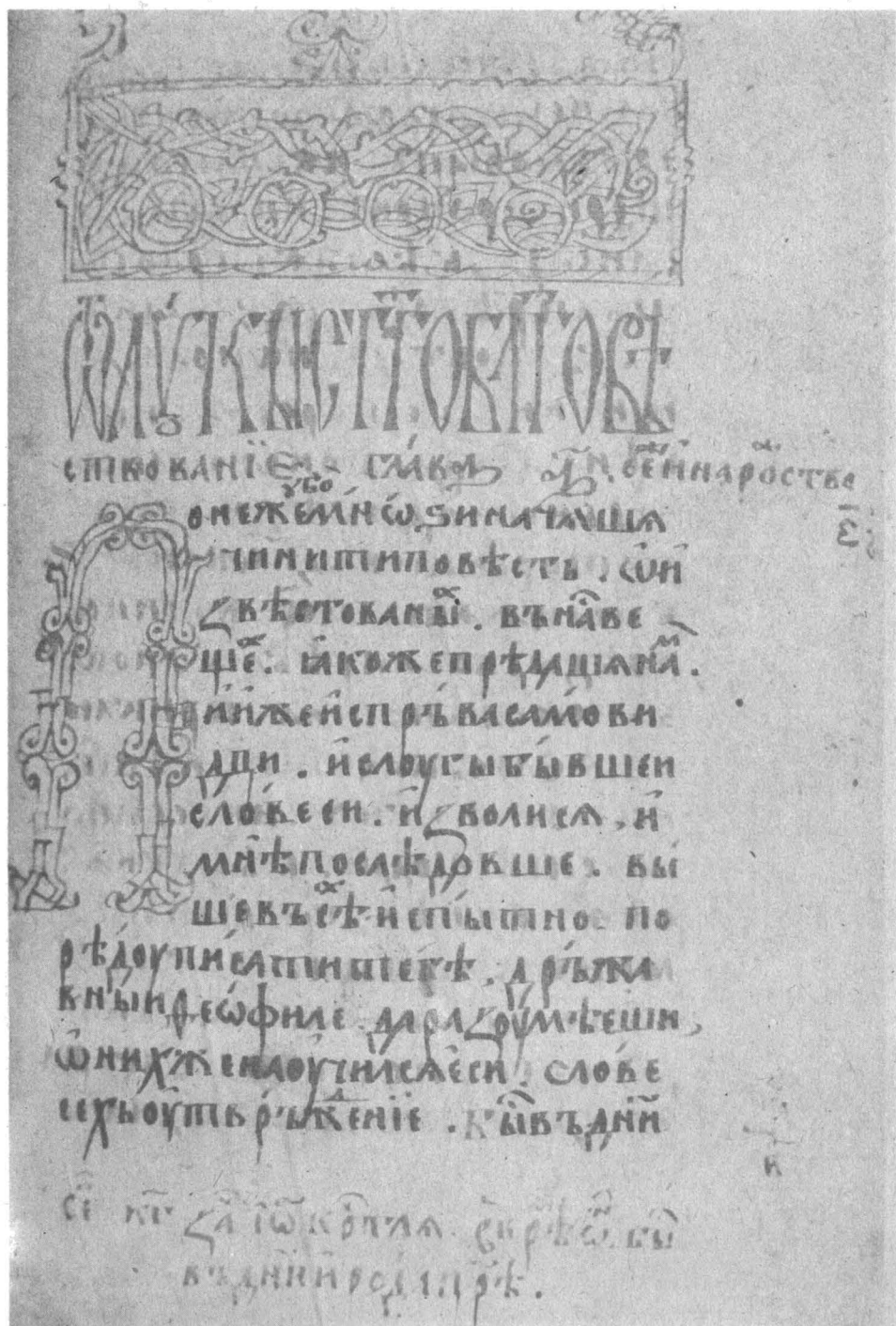

Fig. 5

ΕΧΕ Ω (Μ) ΜΑΤΕΑ C(ΒΑ)ΤΟ (Ε) Ε(ΥΑ)ΝΓΕΛΕ

F. 1—71v. Sf. Evanghelie de la Matei.

ГЛАВЫ Ε(Υ)Α(ΝΓ)ΕΛΙΑ ΕΧ(Ε)Ω (Μ) ΜΑΡΚΑ

F. 72—73. Capetele Evangheliei de la Marcu.

ΠΡΕΔΣΛΟΒΙΕ Ε(Α)Ω (Μ) ΜΑΡΚΑΣΠΓΟ Ε(ΒΑ)ΝΓ(Ε)ΛΙΑ

F. 73—74v. Predoslovie la Evanghelia de la Marcu.

ΕΧΕ Ω (Μ) ΜΑΡΚΑ CΤΟΕ) ΕΥ(Ν)Γ(Ε)ΛΙΕ

F. 75—120. Evanghelia de la Marcu.

ΕΧΕ Ω (Μ) ΛΥΚΥ C(ΒΑ)Π(Α)ΤΟΕΥ(Ν)Γ(Ε)ΛΙΑΓΛ

F. 121—122v. Capetele Sfintei Evanghelii de la Luca.

ΠΡ(ΑΟ)ΣΛΟΒΙΕ ΕΧΕ Ω (Μ) ΛΥΚΥCΤ(Ο)ΤΟΕ(ΒΑ)ΝΓ(Ε)ΛΙΑ

F. 122v—123v. Predoslovia Evangheliei de la Luca.

Ω (Μ) ΛΥΚΥ C(ΒΑ)Π(Ο)ΤΟ ΒΛ(Α)ΤΟΒΨ CΤΒΟΒΑΝΙΕ

F. 124—201v. Blagoslovenia de la Sf. Luca.

ΕΧΕ Ω (Μ) ΙΩΑΝΝΑ C(ΒΑ)Π(Α)ΓΟ Ε(ΥΑ)ΝΓ(Ε)ΛΙΑ ΓΛ(ΒΒ)

F. 201v—202. Capetele Sfintei Evanghelii de la Ioan.

ΠΡ(ΑΟ)ΣΛΟΒΙΕ ΕΧΕ Ω (Μ) Ι(Ω)ΝΝΑ

F. 202—203v. Predoslovia Evangheliei de la Ioan.

Ω (Μ) ΙΩΑΝΝ(Α) C(ΒΑ)ΠΟ(ΓΑ) ΒΛ(Α)ΓΟΒΨCΤΙΕ

F. 204—258v, Blagoslovenia de la Sf. Ioan.

CΨ ΒΟΡΝ(ΥΚ) ΒΨ Μ(ΕCΕ)ΥΨ CΚΑΖΑΝΝΙΕ

F. 258—271. Sinaxarul celor 12 luni.

CΚΑΖΑΝΙΕ ΕΧΕ ΝΑ Β(Ξ)CΨ(ΚΨ)Α(Β)ΝΒ

F. 271—278. Supunere pentru fiecare zi.

După filigranele hârtiei folosite la manuscrisul slavon mai sus menționat (floare stilizată, ancoră în cerc cu stea deasupra, trifoil cu inițialele H și B²), putem afirma că hârtia este de proveniență venețiană.

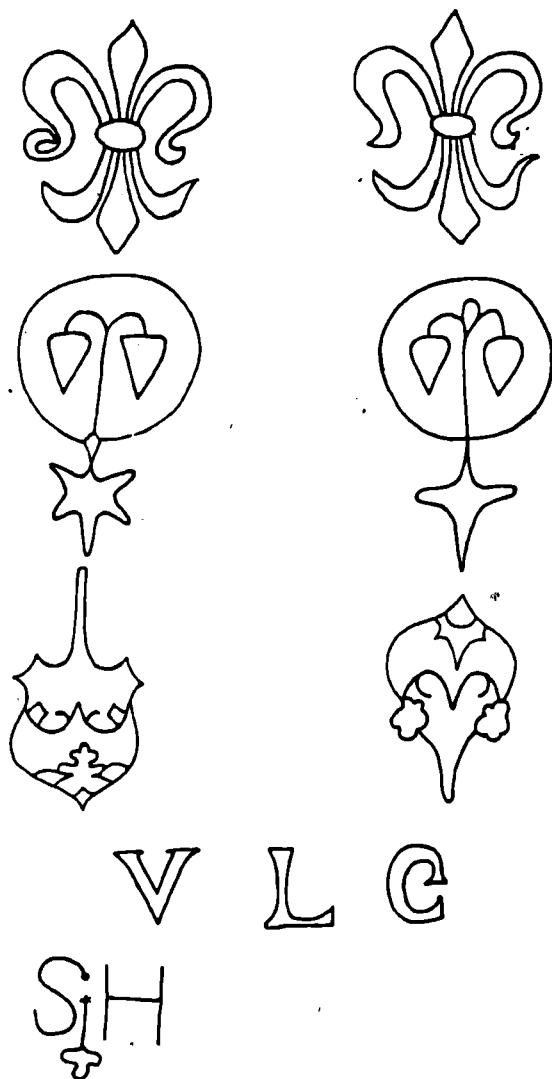

Fig. 7

2 C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, Paris, 1907.

Redacția folosită la copierea manuscriselor este slavona românească din Transilvania.

Litera folosită este semiuncială (4 mm). Scrisul este uniform, drept, foarte citeț, culorile cernelei folosite sunt roșu pentru inițiale, pentru titlurile capitolelor, pentru notațiile marginale și pentru unele sublinieri în text, baza textului fiind în negru cu nuanță de maroniu (brun închis).

Manuscrisul are 278 de file plus o filă liminară, cu o legătură din piele pe suport de lemn, care nu este originală, aparținând începutului secolului al XVIII-lea, când s-a efectuat și o restaurare stângace a filelor, s-au adăugat alte file manuscrise în locul celor rupte (f. 257, 263—269, 272—278), iar altele au fost reîntregite și textul completat de altă mână și cu altă hârtie (f. 270).

Legătura este din piele în nuanțe de brun închis (31,5 x 20,5 x 7 cm) cu decor unitar, în tehnica imprimării la rece.

Coperta 1 prezintă un decor cu motive predominant fitomorfe și geometrice; marginea este marcată de un chenar pe laturile mici; central are un motiv romboidal cu elemente florale la colțuri și în interior. În unghiurile formate de chenarul floral se regăsesc aceleași motive prezente în interiorul rombului central.

Coperta 2 prezintă același tip de decor structurat în aceeași manieră, cu chenar marginal, iar câmpul segmentat de 6 registre verticale.

Cotorul este în cinci registre delimitate în interior de binduri, are motive florale puternic stilizate grupate în romb și cercuri.

Textul este scris pe 22 de rânduri, oglinda acestuia fiind de 21 x 12,5 cm, iar blocul cărții este de 29 x 19 cm. Sigur dimensiunea filelor a fost alta, dar odată cu relegarea manuscrisului, marginile au fost tăiate.

De remarcat este și faptul că manuscrisul nu a fost numerotat inițial. Numerotarea filelor este făcută în creion mult mai târziu, de presupus de unul dintre ultimii deținători ai cărții.

Un alt element care vine să sublinieze valoarea artistică a ma-

nuscrisului îl constituie ornamentele: frontispicii, inițiale ornate, vignete.

Cel mai amplu ca realizare este frontispiciul prezentat la începutul Evangheliei lui Matei, de formă dreptunghiulară, cu întrerupere la mijloc. În partea de sus este dispusă central crucea încadrată de inscripția următoare: IC — XC . Compoziția în sine
NI — KA.

constă într-o împletitură de elemente vegetale stilizate, conturate cu roșu, punctate cu negru, iar în unele zone sunt delimitate în nuanțe de verde și galben.

La începutul Evangheliei de la Marcu frontispiciul păstrează aceeași formă dreptunghiulară, dar de dimensiuni mai mici, compus din elemente vegetale puternic stilizate, conturate cu roșu, iar în interior unele zone sunt delimitate cu galben și verde, alternând cu zone libere, în alb. Colțurile exterioare ale compoziției sunt marcate fie de elemente vegetale, mai puțin stilizate, asociate cu motive avimorfe și zoomorfe (pasăre și șarpe).

Central, în partea superioară se află o cruce într-o reprezentare naturalistă fără inscripția consacrată.

În aceeași manieră compozițională, fără a fi terminat se prezintă și frontispiciul de la începutul Evangheliei de la Luca. Elementele vegetale sunt întrepătrunse și conturate în roșu. În partea superioară-central — este prezentă crucea simplă în dezvoltarea motivului dominant, cu inscripția IC — XC iar lateral configurate două ele-
NI — KA;

mente în același stil.

Ca o particularitate a manuscrisului este și faptul că ultimul frontispiciu de la începutul Evangheliei de la Ioan lipsește, spațiul rămânând liber, iar celelalte frontispicii, cu excepția celui de la Evanghelia lui Marcu mai puțin izbutite sub raport artistic, sugerând fie trebuința stringentă a manuscrisului, fie un alt motiv a cărui semnificație nu o putem cunoaște.

Inițialele ornate de la începutul fiecărei evanghelii sunt executate în roșu cu același motiv vegetal, dar de dimensiuni diferite.

Litera „K” (6/4 cm) de la începutul textului este desenată în roșu și punctată în spațiile libere cu verde.

Litera „Z” (13/4,5 cm) de la începutul Evangheliei de la Marcu este desenată cu roșu, având același motiv vegetal.

Litera „π” (8,2/4,3 cm) de la începutul Evangheliei de la Luca este mai simplu ornamentată, colorată în roșu.

Litera „β” (8,4/2,3 cm) de la începutul Evangheliei de la Ioan păstrează același motiv vegetal, desenat tot în roșu.

Singura vigneta întâlnită în paginile manuscrisului se află pe verso-ul F. 123, la sfârșitul Predosloviei Evangheliei de la Luca și îl reprezintă pe evanghelist având dedesubt o mână care ține o cruce, stilizat în manieră proprie copistului, care nu-și lasă numele notat în nici un loc din manuscris, el definindu-se prin scriere și miniatură.

Starea de conservare este relativ bună. Pe legătură se observă urme de carii în piele și lemn. În interiorul manuscrisului marginile filelor sunt restaurate, așa cum am mai amintit, pe unele file se pot vedea pete de ceară, alte file sunt înnegrite de patina funcțională.

Însemnările manuscrise în limba slavonă de pe marginea interioară a filelor 1—9 și de la fila 120 verso ne dau o imagine ipotetică a proprietarilor cărora a aparținut manuscrisul, undeva în ținuturile transilvane după onomastica numelor (Lupșa, Frăsina, Forica etc.), după limba folosită în scris, după grafie.

Manuscrisul conține trei ștampile ovale de culoare roșie cu următoarea inscripție: „Biblioteca Grigore Crețu no.”, localizate pe fila 1, fila 121 și fila 278v. Grigore Crețu (1848—1919), filolog român născut la Târgu Neamț, s-a ocupat de texte vechi românești și de copii manuscrise (Codicele voronețean, Lexiconul slavo-român al lui Mardarie Cozianul)³.

3 *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1978.

Însemnarea manuscrisă în limba română făcută cu cerneală neagră la începutul veacului, de presupus a fi a proprietarului cunosător al manuscrisului slavon, are următorul conținut: „Această redacțiune reproduce un text apropiat de al Tetraevanghelului meu de pre la 1500, însă cu unele forme mai înnoite, din cari mai multe seamănă cu cele ale Evangh. lui Benkner“ și este un document privind grafia, limba și datarea aproximativă a manuscrisului (fila 1 liminară).

Alte două ștampile circulare, negre, sunt prezente pe fila 1 și pe ultima filă având inscripția: „Muzeul regional Ploiești“, confirmând apartenența manuscrisului la această instituție până în 1967 când intră în patrimoniul Complexului Național Muzéal „Curtea domnească“ din Târgoviște.

În continuare reproducem traducerea însemnărilor manuscrite slave din josul filelor 1—9: „Această carte pe nume Tetraevanghel a fost făcută pentru robul lui Dumnezeu Focșa și soția lui Forica/la rugămintea sa și pentru sufletul copiilor lor robii lui Dumnezeu Ioan, Ștefu, Florea, Odochia/(foaie tăiată cu ocazia restaurării n.n.) cine va fi sau unde va așeza această carte pentru sufletele noastre la care (...)/ iar acela să nu o vândă, sau cine o va pune în numele Domnului ca zălog/ (filă tăiată la restaurare n.n.)/să se roage, iar cine va îndrăzni, ori cine va fi din neamul nostru/ori dintre străini oricare dintre ei ar da-o sau ar vinde-o sau ar așeza-o să aibă parte de duhul de la sfinții părinți 318 care sunt de la Nikeia și cine va fi după ei/iar acela o va da mai departe copiilor noștri și aceluia care vor fi după ei/s-a dat această carte fraților supuși despre care apostolul Pavel blagoslovește: nu trebuie să o iei (că) acela va fi blestemat; Cine va vinde sau cine o va cumpăra va fi împreună cu Iuda/și împreună cu fratele și care nu sunt amestecați în rele pentru că răul a fost fără de știrea noastră, ori după moartea noastră și acela să fie blestemat de Dumnezeu/și de prea cinstita lui mamă și de cei patru evangheliști (...) să o așeze pe ea să stea/ să piară rău de cei mai sus amintiți de

moarte rea (...) să o aibă de comoară, care va voi să o înstrăineze ca s-o aibă de comoară“.

A doua însemnare în slavonă se găsește la fila 120 verso și cuprinde următoarele: „Această carte cu numele Tetraevanghel a cumpărat-o Lupșa și soția lui Frăsina pentru sufletul lor și pentru sufletul copiilor lui. Această carte a fost dată pentru prea milostivul domnului pe care popa Met (?) o avea și Met(?) nu pomenea pe Lupșa și pe soția lui și pe copiii lor. Să fie blestemat de Dumnezeu și prea cinstita lui mamă și de șapte soboare și de trei sute părinți și de optsprezece de la Nikeia. Cine o va vinde sau cumpăra să fie blestemat de Dumnezeu și de prea cinstita lui mamă și de trei sute părinți și optsprezece iar la Nikeia să slujească ziua și noaptea“.

Din prezentarea făcută rezultă că manuscrisul prin elementele sale constitutive, prin particularitățile de limbă, paleografie, filigranele hârtiei, originalitatea ornamenticii, a scrierii, prin însemnările manuscrise, prin onomastica numelor, poate fi încadrat în grupa manuscriselor interne⁴, scris probabil în Transilvania veacului al XVI-lea.

El reprezintă un valoros document atestând limba scrisă folosită în acea perioadă, în copierea textelor originale din literatura religioasă ortodoxă în redacția slavonei românești din Transilvania.

Manuscrisul se constituie totodată prin vechimea lui, prin limba însemnărilor manuscrise, prin buna stare de conservare, prin aspectul artistic și caligrafic, ca un bun cultural reprezentativ pentru patrimoniul cultural național.

În etapa următoare ne propunem o aprofundare a cercetării, stabilirea unor analogii cu alte manuscrise din aceeași epocă și zonă, în vederea unei încadrări cât mai precise, a stabilirii circulației acestuia și eventuala legătură cu primele tipărituri târgoviștene, respectiv cu Evangheliarul lui Macarie, 1512.

Anexă: Însemnare manuscris f. 1—9, în iosul paginilor.

4 P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. XI

„сїта книгѣ нѣма ѹзвѣль сѣпрори
 рр[б] б[о]хуи фок]шѣ и поаруѣеѣ его
 форику[с] / ѹз м[о]лбѣ сеебѣ и зр а[ѡ]ши
 Абтїи их рр[б] бѣїи їѡ[р] [и] ѹе фѹ
 флора ѡ аокїѣ /

кто бѹае² или гае

положи. (т) сїта книгѣ зр нѣши
 Аѡѣ ѹ которїи ѣ --- ви / рѡ(м)
 неим --- проагти или что и не

зрстѣри пи глѣ и мѣ бѣ зрнѣ /
 / м(о)ли пи гхтосѣбѹае(т) /

покуси пи бѹаи хтѣ или ѡ(т) нѣшото

роаѹ / или ѡ(т) чѹѣаїи(х) кїи ни(х)

Аѣ бѣѣ(т) и мѣ илѣ проагти и зрстѣрипи /

м(г)п(ε)ρε и ω(π) γε πῖρ(κ) ε γ (ρε)
 лисτ ω(β) ю ѣ и з л о ѣ м л и с'а сπρ(π)/
 злѣ погн б ϑε(π) ω(π) γορεπο(м) γλω(π)ϑ
 и ѣε κο ψπο(π) чюѣ(А)ε ε/μ πѣπи
 скорѡи ψε/

**QUELQUES RÉFLECTIONS SUR UN
 MANUSCRIT SLAVON APPARTENANT
 A L'ENSEMBLE NATIONAL DES MUSÉES
 „LA COUR PRINCIÈRE“ DE TÎRGOVIȘTE**

RÉSUMÉ

L'étude présente un intéressant manuscrit slavon, daté probable-
 ment au XVI- ème siècle qui appartient à la collection de livre ancien
 de L'Ensemble national des musées „La Cour princière“ de
 Târgoviște. Nous avons essayé faire une description du manuscrit,
 quelques aspects concernant le filigrane du papier, la paléographie,
 les éléments d'ornementation et les particularités de la lanque.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Fig. 1. — TETRAEVANGHEL, manuscris slavon, secolul al XVI-lea, f. 1 Evanghelia de la Matei — frontispiciu și inițială ornată.

Fig. 2. — TETRAEVANGHEL, manuscris slavon, secolul al XVI-lea, f. 75 Evanghelia de la Marcu — frontispiciu și inițială ornată.

Fig. 3. — Fila 120 verso, însemnare manuscrisă în limba slavonă.

Fig. 4. — TETRAEVANGHEL, manuscris slavon, secolul al XVI-lea, f. 121 Evanghelia de la Luca.

Fig. 5. — TETRAEVANGHEL, manuscris slavon, secolul al XVI-lea, f. 124 Evanghelia de la Luca — frontispiciu și inițială ornată.

Fig. 6. — TETRAEVANGHEL, manuscris slavon, secolul al XVI-lea, f. 204 Evanghelia de la Ioan — lipsește frontispiciul, inițială ornată.

Fig. 7. — Filigrane incluse în manuscris. Fiecare dintre acestea se regăsesc pe majoritatea filelor.